

Fra fællesskab til privat anonymitet - til fællesskab igen?

Tanker om fællesskabets rolle i forhold til døden.

Af Niels Henrik Arendt

Hvad er grunden til, at der den sidste snes år er opstået en række dyre-kirkegårde, hvor folk lader deres kæledyr begrave under næsten rituelle former, og hvor gravstederne anlægges og passes med stor pietet, fuldstændig som drejede det sig om nære slægtninge? Hvordan kan det i særdeleshed forklares, når vi i den samme periode har set en voksende privatisering af ritualerne omkring begravelser og bisættelser og en voksende anonymisering på »menneske-kirkegårdene«? Redaktionen af årsskriftet har stillet mig dette spørgsmål. Man kunne spørge videre, hvad det er for en ændring i synet på menneskets død, der kommer til udtryk i disse nye gravskikke. For mig afsløres det i hvert fald, at der er noget galt med det menneskelige fællesskab. Jeg har intet imod dyrekirkegårde, men når kæledyr får den behandling, som mennesket skulle have haft, er det symptom på en sygdom i menneske-samfundet - og måske tillige et forsøg på en protest mod denne udvikling.

Jeg tilbragte i midten af 80'erne et par år i et udviklingsmæssigt meget tilbagestående afrikansk land. Jeg vil ikke bagatellisere den enorme elendighed i landet, men en ting faldt i øjnene: fællesskabets betydning og styrke. Den enkelte var på forhånd placeret i et fællesskab, der afgjorde betydningen af hans/hendes liv, familiefællesskabet, slægtsfællesskabet, landsbyfællesskabet, det religiøse fællesskab, stammefællesskabet, der ligesom koncentriske cirkler lagde sig i stadigt større ringe udenom den enkelte og gav tilværelsen indhold og mening, blandt andet gennem de overleverede traditioner. Den enkelte satte ikke fællesskabets overlevelse på spil gennem individuel udfoldelse, det ville være at sætte sin egen identitet over styr. Enhver person havde sin placering og betydning i fællesskabet: børnene havde deres

opgaver i familie-husholdningen, det samme havde de gamle. Selv det spedalske familie-medlem spændte hver dag klodserne på sine forkrøblede fødder for at gå ud og tigge og ved aftenstide vende tilbage til familien med dagens udbytte. Ingen var overflødig, ingen var udenfor (undtagen den, der selv satte sig udenfor), ingen var privat, ingen var anonym. Man så det klart i forbindelse med dødsfald: de var altid et fællesskabsanliggende. Vi oplevede det meget voldsomt engang, hvor en ung kvinde og hendes lille dreng var druknet - hele landsbyen deltog i døds-klagen, mens man trak vod efter de druknede. Og hver gang et dødsfald fandt sted, dukkede alle, både slægtninge, naboer, ja selv de fjerneste bekendte, op ved det hus, døden havde ramt. De satte sig og tilbragte en dag i tavs medfølelse med den ramte familie. Og siden hen deltog de i de mange ritualer omkring begravelsen, ritualer der strakte sig i over en måned efter, at begravelsen havde fundet sted.

Men sådan var også dødsfaldet i gamle dage her i landet i udpræget grad et fællesskabs-anliggende. Folke-minde-samlingerne beretter udførligt om de mange skikke, der var knyttet til dødsfald og begravelse, og som i virkeligheden også danner baggrund for den begravelses-kultur og kirkegårds-kultur, vi har haft her i landet. De givne fællesskaber, der gav mening til den enkeltes tilværelse og i hvilke samfundets værdier var forankrede, fandtes i lige så høj grad i vort land - indtil for ganske få årtier siden. I dem var der plads også til alle de anderledes, originalerne, som blev brugt i overensstemmelse med deres evner og kræfter og således havde deres placering i fællesskabet. Endnu i 50'erne, da jeg voksede op, fandtes de: i min barndoms verden havde Blink-Emil og Laurits med glasøjet deres veldefinerede placering, vel ikke særlig misundelsesværdig, men dog ikke i den knugende isolation og anonymitet, der kendes i dag.

Vi har haft en arbejderkultur: arbejderklassen levede tæt sammenstuede under særdeles vanskelige kår; der var oceaner af sociale problemer, men samtidig et varmt menneskeligt fællesskab, en følelse af henvisthed på hinanden, der gav sig udslag i en enestående hjælpsomhed og solidaritet. Der er fremkommet mange skildringer deraf i de senere år - kunstneren Herman Stilling og

andre har beskrevet, hvorledes børn færdedes trygt og selvfølgelig i de københavnske arbejderkvarterer. Den arbejderkultur er kun tilbage i enkelte »lommer« i den gamle boligmasse - og dens forsvinden er intet mindre end et katastrofalt kulturelt tab. I landbo-kulturen var tilsvarende det givne fællesskab i centrum, og den nåede et højdepunkt i familiebrugs-tanken, hvor alle medlemmer bidrog, og hvor der trods nøjsomhed blev skabt enormt gode hjem, hvor hjælpsomhed og nabofølelse var noget grundlæggende. Heller ikke af landbo-kulturen er der ret meget tilbage, og dens forsvinden vil være et ligeså smerteligt og uopretteligt kulturelt tab.

For begge var dødsfald fællesskabets sag. Hvad enten nabobønderne mødte op i det ramte hus med tilbud om praktisk hjælp, eller arbejds-kammeraterne mødte op i kirken med fagforeningens fane, drejede det sig om at udtrykke et fællesskab. Den døde var nogen, for han eller hun var en del af et fællesskab, som bar de enkelte familier, og et dødsfald var aldrig noget, man lod folk selv om at klare.

I dag er der vel kommet andre fællesskaber, som har erstattet de givne fællesskaber, der gav mening og indhold til den enkeltes liv. Men det er karakteristisk, at de alle sammen er valg-fællesskaber, og at de netop ikke har nogen funktion i relation til de mest personlige begivenheder. Selv et så grundlæggende fællesskab som det snævre familiefællesskab har det skidt - det er en chokerende kendsgerning, at der i dag er flere en-persons »husstande« end nogen sinde tidligere. »Tilbage står et enkelt forknýt jeg uden fornemmelse af fællesskab og samhørighed med andre udover det, hans eller hendes tilfældige funktion betinger: på arbejdspladsen, som ventende betaler ved varebåndet i supermarkedet eller som klient i køen på bistandskontoret« (O. Meldgård, Kofoeds Skole 2/87).

Men det er ikke godt for mennesket at være ene, som der står på en af bibelens første sider. Livet er skabt til fællesskab. Og behovet for fællesskab fornemmes aldrig stærkere end ved tilværelsens mest afgørende begivenheder.

Ritualer spiller en helt afgørende rolle for vores måde at forme tilværelsen på. Ritualerne er uundværlige, når livet bliver større, end vi kan overskue - hvad enten det skyldes en glædelig eller en smertelig begivenhed. Så tilbyder ritualer at give vores glæde eller vores smerte

en form; vi får ord til overfor omverdenen at udtrykke det, der ikke kan udtrykkes, vi værnes mod at være udleveret værgeløst til det, der er for overmægtigt for os. Og ritualerne er i eminent grad fællesskabs-udtryk og fællesskabs-handlinger. De giver ikke mening i det private rum, de mister deres funktion, hvis de ikke vender ud mod omverdenen; de kan ikke udføres meningsfuldt i det skjulte. Hvis man skal møde op på sin arbejdsplads efter et dødsfald og lade som om intet er hændt, mens man skjult for alle har taget afsked med den døde, så mangler man præcis det værn, som ritualet bl.a. er til for. Så bliver man urimeligt sårbar. Fællesskabets opgave er ikke mindst at udforme og deltage i ritualer for at beskytte dets enkelte medlemmer.

Men det er blevet mindre socialt acceptabelt at inddrage andre i ens sorg. »Fællesskabet« har afskrevet døden som dets anliggende - og er dermed ophørt af fungere som fællesskab. Det afspejler sig i begravelses- og kirkegårds-kulturen. Begravelser og bisættelser privatiseres, kirkegårdene anonymiseres. Som døden er afskrevet, er også de døde afskrevet som fællesskabets anliggende. De døde æres ikke mere - i hvert fald ikke mere end ansændigheden kræver, og den kræver mindre og mindre. De efterladte sniger sig ud på kirkegårdene, frysende ensomme i deres sorg - undertiden endda uden et sted at fæste den.

Er bilen det eneste, der gør kirkegården personlig?
Foto: Gunver Vestergaard.

Men når døden fortrænges, vender den tilbage under en anden form, siger fortælleren Anna Sophie Seidelin et sted. Og når døde mennesker ikke længere betyder noget for fællesskabet, ja, så kan det f.eks. ske, at man kompenserer for dette fællesskabs-svigt ved at begynde at ære de døde kæle-dyr. Så bliver deres død det sted, hvor mennesker gør oprør mod anonymiteten, mod af-ritualiseringen, mod manglen på kultur i forhold til de døde. Så opstår der en »sub-kultur« i form af dyre-kirkegårde, der rummer alt det, som menneske-gravsteder ikke må være. Der er tale om en måske ikke særligt omsiggribende, men alligevel synlig protest over fællesskabets svigten.

Jeg tror, at denne protest i virkeligheden er et lille sideskud på et mere omfattende folkeligt oprør mod manglen på kultur i forhold til døden. Igen i år har der været ført en til tider ophidset diskussion om organ-transplantation. Udgangspunktet har været den kendsgerning, at kun ganske få procent af befolkningen har tilsluttet sig donor-registret, og at 2/3 af alle familier på forespørgsel modsætter sig udtagelse af organer fra hjerne-døde slægtninge. Lægerne har brug for flere organer, og de forstår ikke, at en befolkning, der iøvrigt fremviser en høj grad af villighed til at stille op, når det drejer sig om at give blod eller overskydende organer til en slægtning, modsætter sig, at organer, som »ejer-manden« ikke længere har brug for, kommer andre til gavn.

Jeg tror afgjort ikke, det skyldes en manglende vilje til at hjælpe syge mennesker - vi véd jo, at vi selv kan komme i en tilsvarende situation. Det er snarere udtryk for et oprør mod den teknificering af døden og den »erobring« af den døde, som transplantations-indgrebet opleves som. Man kan selvfølgelig argumentere for, at netop fællesskabs-tankens burde gøre det indlysende at donere organer til syge medborgere - skylder vi ikke fællesskabet og hinanden så megen loyalitet? Jeg tror, folk i denne sammenhæng føler, at fællesskabets forpligtelse sandelig også bør omfatte den døde - at der er en loyalitet overfor den døde, som ikke må tilsidesættes.

»Er de levende da ikke vigtigere end de døde?«, spurgte en læge. Folkets svar lyder åbenbart: nej, det er de faktisk ikke! Måske er dette et udtryk for, at dødsfaldet er på vej til igen at blive erkendt som et fælles ansvar, måske er det et forsøg på at tilbage-erobre døden som et

Fra Dyrenes Gravplads i
Kolding.
Foto: Bernt Johannessen.

fællesskabs-anliggende. Lad mig tilføje, at jeg mener ikke, at udtagelse af organer fra en død er udtryk for mangel på respekt for den døde; men måden, hvorpå der argumenteres derfor, opleves som en reduktion af de døde. Somom de døde ikke have nogensomhelst interesse eller betydning for de levende mere, når deres hjerne er ophørt med at fungere. Somom ritualerne omkring dødsfaldet og begravelsen/bisættelsen og gravstedet er udtryk for sentimentalitet. Og sådan svarer argumentationen alt for godt til den mangel på kultur i forhold til dødsfaldet, som jeg har nævnt ovenfor. Margrethe Auken gengav i en artikel en fornuftig læges reaktion på en avis-overskrift, der lød SUNDE ORGNER TIL SPILDE. »Ja, tænk -« sagde han »de bli'r begravet!«

Fra Dyrenes Gravplads i
Kolding.
Foto: Bernt Johannessen.

Så kan man spørge, hvor bevidst dette folkelige oprør mod manglen på en fælles kultur i forhold til døden er - når det f.eks. giver sig obskure udslag som oprettelse af dyre-kirkegårde. Og man må også spørge, om det vil have gennemslags-kraft i forhold til den teknificering og individualisering, som iøvrigt har præget vores kultur. Vi har jo igennem mange årtier satset utrolig meget på tekniske fremskridt; og disse fremskridt har givet os goder, som vi i dag ikke vil undvære. Der er blevet lagt år til menneskers liv. Men omkostningen har været, at fællesskabet kun i ringe grad har brugt kræfter og ressourcer på at lægge liv til menneskers år. Det er blevet de tekniske og statistiske forbedringer, der er blevet fokuseret på, ikke de menneskelige og sociale. Det kan derfor heller ikke udelukkes, at vi endnu ikke har set enden på den udvikling, der rummer en individualisering, privatisering og anonymisering af døden. Hvor få kan deltage i en bisættelse, før det ikke længere giver mening at gennemføre ritualet? Hvor mange skal begraves i de ukendtes grav, for at man må ophøre med at tale om en kirkegård?

Alligevel taler kirkegårdene til os. De er ikke blot steder, hvor vi bliver af med de døde. Digteren Klaus Høeck har skrevet om Assistens Kirkegård, om hvordan vi ikke bare kan forholde os rationelt til det, som de rummer, men bevæges deraf. For kirkegårdene er ikke kun for de døde, men stedet hvor livet og døden møder hinanden:

» - at våge trofast
mellem vedbend og efeu
at betænke denne store søvn
hvis drømme udmøntes
i kastanjernes funklende lys
thi det er ikke altid de levende
der trækker det længste strå
døden er virkeligheden lige så nær som livet«

(her citeret efter »Se døden i øjnene« s.267, udg. af Det etiske Råd).

Jeg har et billede fra en vestjysk kirkegård, fotograferet i et af de første årtier i dette århundrede. Kirkegården er en stor græsklædt bakke, på hvis top den romanske kirke står og bremser den stride blæst, der dog stadig er stærk nok til at lægge græsset på kirkegården østover. Midt på bakken, i alt græsset, imellem nogle jern- og træ-kors ligger en frisk dreng - somom han lige har

smidt sig ned efter et hurtigt løb. Han har en mørk kasket på, og såvidt man kan se, har han et græsstrå i munden. Han kigger op mod kirken. Billedet er for mig et sindbillede på sammenhængen mellem levende og døde.

Senere blev den pågældende kirkegård reguleret. Græs-bakken blev erstattet af praktiske plane terrasser, lige gange, gravsteder af ensartet størrelse - som udtryk for en mere rationel holdning til døden. Men stadigvæk var den dog en afspejling af sammenhængen mellem de levende og de døde, fordi hvert enkelt lille gravsted fik sin særegne udformning og blev plejet og passet som en lille have. Og fordi navnene på gravstenene var de navne, som de levende i sognet også bar. (Sidenhen vovede man iøvrigt at genskabe noget af den oprindelige græs-bakke - på bekostning af en beton-funderet terrasse.)

For et par år siden tog man for første gang siden århundredets begyndelse mod til sig og skabte igen et fælles anlæg af ny kirke og kirkegård (i Hjørring ved Esbjerg). Kirken skulle placeres på kirkegården. De døde skulle

Modstående side:

Hjørring kirkes tårn - og omgivelser.

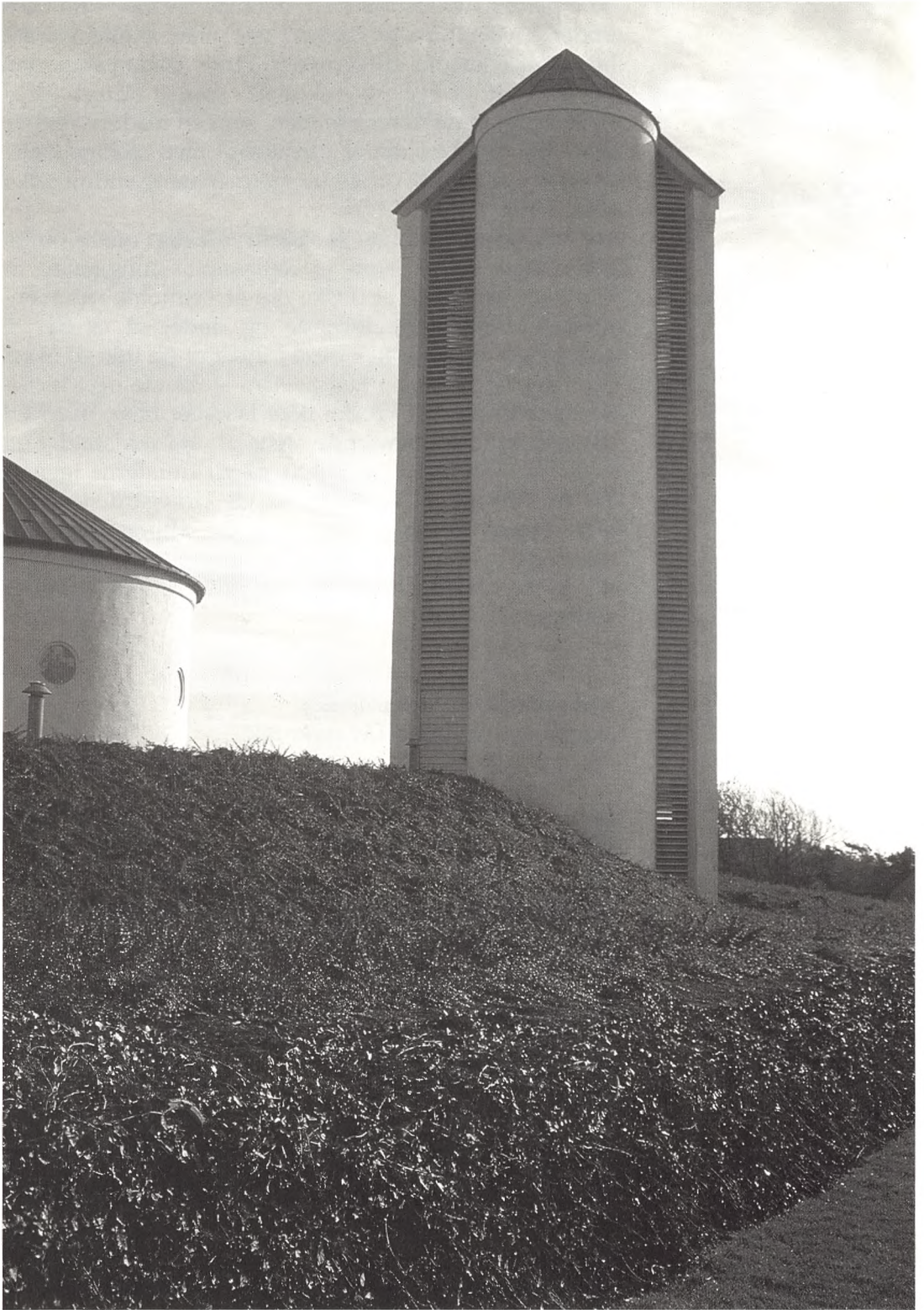
Foto: Mette Fauerskov.

Nedenfor:

Hjørring kirke - og kirkegård.

Foto: Mette Fauerskov.

ikke placeres et afsides sted, hvor de levende kun kom under meget private former, nej, man skulle vandre blandt gravene for at komme til kirke (sådan som man jo også altid tidligere har skullet) - som et udtryk for at levende og døde hører sammen, som en måde at ære de døde på. Jeg tror det er utænkeligt med særlige kæledyrs-kirkegårde, hvor denne sammenhæng endnu (eller påny) er erkendt.

Og hvis jeg har ret i, at et sådant folkeligt ønske om at gen-erobre døden som et fællesskabs-anliggende er ved at vokse frem, et ønske om at fastholde sammenhængen mellem de levende og døde, så er det et spørgsmål, om det ikke også i løbet af en tid, vil indebære en forandring i begravelses-skikkene og i kirkegårds-kulturen. Så vil det ikke længere blive overladt til de nærmeste pårørende alene at stå dødsfaldet og hvad dermed følger igennem, så vil ritualerne igen få lov at udfylde deres plads, så vil kirkegårdene påny blive steder, der ikke taler til os om altings meningsløshed og menneskets ubodelige ensomhed, men taler til os om fælles vilkår og om tilværelsens inderste mening.

*Niels Henrik Arendt, Haderslev.
Domprovst, medlem af Det etiske Råd.*

Hjerting kirkegård.
Foto: Mette Fauerskov.